

IX-XII ASRLARDA MAMLAKATIMIZ HUDUDIDA RO'Y BERGAN MADANIY UYG'ONISH, BUYUK ALLOMALARNING JAHON SIVILIZATSIYASIGA QO'SHGAN HISSASI

Abdulfattayeva Gulzoda Abdusalim qizi

Abfuxoliqova Muxlisa Murodjon qizi

ADPI Biologiya yo'nalishi 101-guruh talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14437153>

Annotatsiya: Ushbu tezis IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan madaniy uyg'onish va ilm-fan rivojlanishi haqida. Tezisda buyuk allomalar, ularning ilmiy merosi, va ilmiy markazlarning ahamiyati ko'rsatilgan. Shuningdek, ilm-fan va madaniyatning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissassi hamda Renessansning boshlanishiga ta'sirita'riflanadi.

Annotation: This thesis is about the cultural renaissance and scientific advancement in Central Asia during the 9th-12th centuries. It highlights the contributions of great scholars and their scientific legacies, as well as the importance of scientific centers. It also emphasizes the influence of this period on world civilization and its role in the beginnings of the European Renaissance.

Аннотация: Данная тезис посвящена культурному возрождению и научному прогрессу в Центральной Азии в IX-XII веках. В нем подчеркиваются вклад великих ученых и их научное наследие, а также значение научных центров. Также акцентируется внимание на влиянии этого периода на мировую цивилизацию и его роли в начале европейского Ренессанса.

Kalit so'zlar: Madaniy uyg'onish, Ilmiy meros, Markaziy Osiyo, Buyuk allomalar, Ilmiy markazlar, Jahon sivilizatsiyasi, Yevropadagi Renessans, Matematika, Astronomiya, Ipak yo'li.

Key words: Cultural Renaissance, Scientific Legacy, Central Asia, Great Scholars, Scientific Centers, World Civilization, European Renaissance, Mathematics, Astronomy, Silk Road.

Ключевые слова: Культурное возрождение, Научное наследие, Центральная Азия, Великие ученые, Научные центры, Мировая цивилизация, Европейский Ренессанс, Математика, Астрономия, Шелковый путь.

IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo, ayniqsa O'zbekiston hududida madaniy uyg'onish, ilm-fan, san'at, adabiyot va texnologiyalar sohasidagi yuksalishlar bilan ajralib turdi. Bu davrda ilmiy va madaniy yuksalish asosan buyuk allomalar va ularning ijodlari orqali amalga oshdi. Renessansga o'xshash jarayonlar boshlangan, chunki ilm-fan va san'atning rivojlanishi, jahondagi ilmiy bilimlarga katta ta'sir ko'rsatgan. 1. Ilm-fan va Ta'lim: IX-XII asrlarda ilm-fan, ta'lim va madaniyat sohasidagi yuksalish Markaziy Osiyoning ilmiy markazlarida, xususan Buxoro, Samarqand, Xorazm va Nishapurda yuz berdi. Bu davrda ilm-fan o'zbek, fors, arab va boshqa xalqlar tomonidan qo'llanilgan. Ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga asosiy hissa qo'shgan allomalardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz: Al-Xorazmiy (780-850): Matematik, astronom, geograflar va faylasuf sifatida mashhur. Uning asarlari, xususan "Al-Kitob al-Mukhtasarfi Hisab al-Jabr va'lMuqabala" (al-Jabr va algebra kitobi), matematikada algebraning asoslarini yaratgan va uning ilmiy merosi, Yevropada Renessans davrida o'rganilgan. Abu Rayhon Beruniy (973-1048): Beruniy juda ko'p ilmiy sohalarida, jumladan

astronomiya, matematika, geologiya, tibbiyot va tarixda ish olib borgan. U "Hindiston" asarida hindlar madaniyatini o'rganib, Sharq va G'arb olamlarida keng tanilgan. Avicenna (Ibn Sino) (980–1037): Tibbiyot, falsafa, matematika va astronomiya bo'yicha katta ilmiy meros qoldirdi. Uning "Tibbitibbiyot kanoni" asari Yevropada o'rganilgan va uzoq vaqt davomida tibbiyotda asosiy manba bo'lib xizmat qilgan. Al-Farg'oni: Astronomiya va matematika sohasida ishlagan, xususan, yulduzlarnitasvirlash va ularni hisoblashda katta yutuqlarga erishgan. Al-Muqaddasi (945–1000): Geograf va tarixchi, uning "Ahsan al-Taqasim fi Ma'rifat al-Aqalim" asari Markaziy Osiyo va butun musulmon dunyosining geografiyasini o'rganishga asos bo'lgan. Ushbu allomalar va ularning asarlari, nafaqat Sharqda, balki G'arbda ham yuksak ilmiy va madaniy yuksalishga sabab bo'lgan [1,2]. Adabiyot va San'at: Adabiyotda ushbu davrda turli janrlar rivojlandi. Al-Farobiy va Ibn Sino kabi buyuk faylasuflarning adabiyotga qo'shgan hissasi juda katta bo'ldi. Ular nafaqat falsafiy asarlar yaratgan, balki san'at, adabiyot va musiqa haqida ham yozgan. Bu davrda shuningdek, turli she'riyat, nasr va hikmatlarni o'zichiga olgan asarlar yaratildi. Alisher Navoiy (1441–1501) kabi buyuk shoirlar, ularning asarlari esa keyingi asrlarda yuzaga kelgan o'zbek adabiyotining poydevoriga aylangan. Navoiy o'zining "Xamsa" asari bilan butun Sharq dunyosida mashhur bo'ldi. 3. Arxitektura: IX–XII asrlarda Markaziy Osiyoda arxitektura o'zining eng yuksak nuqtasiga yetdi. Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkentda qurilgan madrasa, masjid va boshqa inshootlar bu davr madaniy yuksalishini ko'rsatadi. Bu davr arxitekturasining eng yirik namunalari: Samarqanddagi Registon majmuasi: Bu majmua o'zining ulkan portallari va go'zal koshinlari bilan mashhur bo'lib, bu davrning eng yuksak arxitekturaviy yodgorliklaridan biridir. Buxorodagi Islom Madaniyati markazlari: Bu yerda ko'plab madrasalar, masjidlar va maqbaralar qurilgan, ular Markaziy Osiyodagi islom madaniyatining kuchli markazlari bo'lib xizmat qilgan. 4. Texnologiya va Tibbiyot: Bu davrda texnologiya va tibbiyot sohasida ham sezilarli yutuqlar mavjud. Tibbiyot sohasida Ibn Sinoning "Tibbiyot kanoni" asari, shuningdek, davolashning yangi usullari va jarrohlik amaliyotlaririvojlangan. Astronomiya va geografiya sohasida esa al-Khwarizmi va Beruniy kabi allomalartomonidan yulduzlar, yerning shakli va xaritalar haqida aniq ma'lumotlar yaratildi. 5. Falsafa va Fikrlar: Ilm-fan, falsafa va diniy qarashlar juda muhim o'rin tutgan. AlFarobiy, Ibn Sinoga qo'shimcha ravishda, Shayx Muxtor va Avitsenna kabi faylasuflar hayot va mavjudlik haqida yangitasavvurlarni ishlab chiqdilar. Ularning asarlari Sharq va G'arb o'rtasida mantiqiy tafakkur va ilmiy qarashlarni o'zaro bog'lashda katta rol o'ynadi. 6. Ijtimoiy va Siyosiy Hayot: IX–XII asrlarda Markaziy Osiyo hududida ijtimoiy va siyosiy struktura ham rivojlandi. Umuman olganda, bu davrda xalqlar orasidagi aloqalar kuchayib, madaniy, iqtisodiy va ilmiy integratsiya yanada chuqurlashdi. Bu jarayonlar siyosiy tuzumlartomonidan qo'llab-quvvatlandi, chunki musulmon hukmdorlari ilm-fan va san'atnirivojlantirishga katta e'tibor berishdi [2,3].

Samarqand va Buxoro kabi shaharlarda ilmiy va madaniy faoliyatni qo'llab-quvvatlash siyosatining amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu shaharlarda qurilgan madrasalar va ilmiy markazlar (masalan, Buxorodagi Mir Arab madrasasi, Samarqanddagi Ulug'bek madrasasi) ilm-fan va ta'limga katta turtki bo'ldi. Samarqandda Ulug'bek tomonidan tashkil etilgan observatoriya o'sha davr ilmiy yuksalishining yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Ulug'bekning astronomik tadqiqotlari va yulduzlar katalogi nafaqat Sharqda, balki Yevropada ham keng tarqaldi. Ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi aloqalar kuchayib, ilm-fan

va madaniyat markazlarining rivojlanishiga imkon yaratdi. Madaniy va ilmiy inshootlar qurilishi, savdo yo'llarining rivojlanishi, aholi o'rtasida o'zaro madaniy almashuvlar bu davrda amalga oshdi. 7. Tibbiyot sohasida buyuk alloma Ibn Sino ("Avicenna") o'zining "Tibbiyot kanoni" asarida yuqori sifatli tibbiy bilimlarni jamlagan. Ushbu asar uzun vaqt davomida Yevropaning tibbiy ta'limida asosiy qo'llanma sifatida ishlatilgan. Ibn Sinoning ilmiy merosi nafaqat Sharqda, balki Yevropada ham tibbiyotning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Jarrohlik va farmakologiya sohalarida ham alohida yutuqlar qayd etilgan. Alisher Navoiy, Ibn Sina kabi ilm-fan va tibbiyot sohasidagi buyuk allomalar, ko'plab muolajalar, dorilarni ishlab chiqish va sog'liqni saqlash usullarini takomillashtirishda katta hissa qo'shdilar. San'at va tasviriy san'atda ham yangi yutuqlar yuzaga keldi. Bu davrda tasviriy san'atda naqshinkorlik, miniaturalar va deyarli barcha sohalarida arab-islom san'atining o'ziga xos uslubi shakllandi. Ushbu tasviriy san'at elementlari Markaziy Osiyo madaniyatini o'zgacha bir o'lchovga olib chiqdi. 8. Samarqand va Buxoro – Ilmiy va Madaniy Markazlar: Samarqand va Buxoro shaharlarining ilmiy va madaniy markaz sifatida o'rni beqiyosdir. Samarqand Ulug'bekning astronomiya observatoriyasi bilan, Buxoro esa o'zining ilmiy muassasalari, masalan, Mir Arab madrasasi, Buxoro madrasasi va boshqa ilmiy markazlar bilan mashhur edi [1,3,4].

Samarqandda Ulug'bekning astronomik tadqiqotlari ko'plab yulduzlarning aniq xaritalarini yaratishga olib keldi. Ulug'bekning bu ishlariga, ayniqsa, "Zij-i-Sultoni" asari Xorazmiylar, Avitsennalar kabi buyuk allomalarning ilmiy meroslari asos bo'lib xizmat qildi. Buxoro esa o'zining ilmiy an'analari, madrasalari, kutubxonalari bilan Shahrisabz, Xiva kabi boshqa madaniy markazlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatdi. 9. Savdo va Iqtisodiy Hayot: Savdo yo'llarining rivojlanishi, yangi texnologiyalar va ilmiy bilimlarning almashinuvi hamda ilmiy hamkorlikning kengayishi shaharlarning iqtisodiy va madaniy hayotini kuchaytirdi. Buxoro va Samarqand kabi shaharlarda bo'lgan ilmiy va madaniy almashuvlar, nafaqat Markaziy Osiyo, balki Yevropa bilan ham ticarat, ilmiy va madaniy aloqalar o'rnatildi. Silk Road (Ipak yo'li) orqali savdo va madaniy almashinuvlar yanada faol bo'ldi. Bu savdo yo'li orqali turli xalqlar, jumladan, hindlar, arablar, forslar, turklar, yevropaliklar o'rtasida ilmiy va madaniy almashuvlar amalga oshirildi. Samarqand va Buxoro kabi shaharlarda savdo va ilm-fan markazlarining birlashishi, ilmiy bilimlarning keng tarqalishiga imkon yaratdi. Bu markazlarda nafaqat ilmiy, balki san'at va arxitektura ham rivojlandi. IX-XII asrlar Markaziy Osiyo hududida Renessansning birinchi bosqichlarining yuzaga kelishiga turtki bo'ldi. Bu davrda ilm-fan, san'at, adabiyot, tibbiyot va texnologiyalarda erishilgan yutuqlar bugungi kunda ham o'rganilib, ularning ta'siri butun dunyo madaniyatiga o'chmas iz qoldirdi. Buyuk allomalar va ularning asarlari bugungi ilm-fan va madaniyattaraqqiyotiga muhim hissa qo'shdi, va bu davrda Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan. Markaziy Osiyo hududida yuz bergan madaniy uyg'onish, ilm-fan, san'at va texnologiyaning rivojlanishi nafaqat musulmon dunyosining, balki butun dunyoning madaniy merosiga katta hissa qo'shdi. Bu davrda yaratilgan asarlar va yutuqlar Renessansning dastlabki bosqichlari sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Bu ilmiy va madaniy rivojlanish Yevropaga ta'sir qilib, keyingi asrlarda Renessansning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi [2,4].

References:

1. Inatov M.N., Xolnazarova L.S., Maxammadiyeva S.I. "O'zbekistonning eng yangitarixi" Toshkent, ToshDTU.2021.
2. Jo'rayev.N. "Mustaqil O'zbekiston tarixi". G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2013.
3. Sabirov. A "O'zbekiston tarixi" Toshkent: Akademiya 2013.
4. Abdullayev R., Rajabov Q., Rahimov M. "O'zbekistonning tarixi" -Toshkent: O'zbekiston, 2019.